

Žaklina Duvnjak Radić

DOČITAVANJE ORFELINA

(Nikola Grdinić: *Zaharija Orfelin*, Prometej, Novi Sad, 2024)

Jubileji su često povod za objavljivanje knjiga o znamenitim ličnostima, ali u slučaju ove studije nije bila presudna okolnost to što se sledeće godine obeležava tristagodišnjica od rođenja jedne od najznačajnijih ličnosti srpskog duhovnog života osamnaestog veka – Zaharije Orfelina (1726, Vukovar – 1785, Novi Sad). Činjenica je da je Orfelin naročito poslednjih desetak godina vraćen u žižu interesovanja kulturne javnosti zahvaljujući nekim važnim otkrićima. Pronađen je rukopis njegovog teološkog spisa *Knjiga protiv papstva rimskago*, a zatim i rukopisni rečnik *Slavenski slovar* za koje se mislilo da su nestali u Drugom svetskom ratu kad je Patrijaršijska biblioteka iz Sremskih Karlovaca odnesena u Zagreb. Još veći interes izazvalo je otkriće primerka njegove knjige *Gorestni plač slavnija inogda Serbiji* (*Tužni plač nekad slavne Srbije*). Verovalo se

da je ova pesnička knjižica od šesnaest stranica, nevelikog obima ali velikog kulturnoistorijskog značaja, izgubljena jer je tada jedini poznati primerak izgoreo 6. aprila 1941. prilikom nemačkog bombardovanja Narodne biblioteke u Beogradu. Otkupljena je od jednog bečkog antikvara i vraćena u Narodnu biblioteku Srbije 2018. U Beču je takođe pronađen i jedan Orfelinov crtež, a saznalo se i za neke druge njegove radove. Zatim je usledio veliki izdavački poduhvat „Prometeja” iz Novog Sada, koji je 2023. objavio Orfelinovu *Istoriju o životu i slavnim delima velikog vladara Petra Velikog* (koju je pratilo i posebno reprintovano bibliofilsko izdanje u luksuznom povezu). Grdinićeva knjiga o Orfelinu, objavljena kod istog izdavača prošle godine, ipak ne predstavlja samo logičan nastavak trenda pojačanog interesovanja za ovog pisca i njegova dela. Ova knjiga ga prvenstveno stavlja u široki kulturološki kontekst osamnaestog veka, akcentujući njegovu ulogu u procesu razvoja i umetničke transpozicije prosvetiteljskih ideja, a zatim i u poetičko-teorijski okvir čitanja i tumačenja njegovih dela u saglasju sa savremenom naučnom aparaturom filoloških i drugih humanističkih nauka.

Autor knjige *Zaharija Orfelin*, prof. dr Nikola Grdinić dao joj je nepretenciozan naslov, koji svojom jednostavnošću prikriva činjenicu da njegovo delo prevazilazi monografije posvećene životu i radu značajnih ličnosti. U istom maniru skromnosti, autor, koji je čitavu svoju akademsku karijeru univerzitetskog profesora posvetio pitanjima književne teorije (teorije i istorije stiha, metodologije proučavanja književnosti, teorije umetničkog stvaranja) i istorije književnosti, posebno srpskog osamnaestog veka, napominje da je knjiga pisana ne samo za uski krug stručnjaka, već i za „obične” ljude, radoznale i

misleće čitaoce. Iako su autorov stil i jezik svojom razumljivošću u potpunom skladu s opštom karakteristikom prosvetiteljskog stila, upućeniji čitaoci, koji su upoznati sa značajnim književnoistorijskim i književnoteorijskim radovima Nikole Grdinića, znaju da se iza te prividne stilske jednostavnosti nalazi metodološki precizno razvijen, analitički diskurs utemeljen na objektivnom naučnom pristupu. U ovoj knjizi istraživački fokus autora usmeren je pre svega na sistematsko i kompleksno kritičko sagledavanje celokupnog dela Zaharije Orfelina i njegovih temeljnih obrazaca mišljenja i stvaranja u širem okviru razvijanja prosvetiteljskih ideja u osamnaestom veku i nadolazećih društvenih promena. U tom smislu Grdinićeva knjiga o ovom renesansno živopisnom, rapsodičnom i raznovrsnom talentu baca jače svetlo na sveukupni umetnički i kulturološki značaj njegove pojave i uloge u istoriji srpske književnosti, likovne umetnosti, izdavaštva i istoriografije.

O Orfelinu nije toliko često pisano na način koji bi dao celovitiji pogled na njegov rad obavljen mnogim nepoznanicama (kojima su doprinosile objektivne okolnosti nedostatka istorijske građe o njegovom životu, ali neretko i njegove sopstvene mistifikacije). Od prve monografije o Orfelinu, knjige Tihomira Ostojića *Zaharija Orfelin, život i rad mu* (Beograd, 1923), koja je do danas ostala najiscrpniji izvor istoriografskih podataka o ovom formalnom začetniku nove srpske književnosti, pa do druge *Knjige o Zahariji Orfelinu* još jednog velikog istraživača Orfelinovog dela Laze Čurčića (Zagreb, 2002), prošlo je čitavih osam decenija. U najnovijoj knjizi o ovoj zanimljivoj, po mnogo čemu unikatnoj ličnosti u srpskoj istoriji, Nikola Grdinić se ne trudi toliko da otkriva neke još uvek zametene tragove o njegovom životu i radu, koliko da čitaoce upozna s Orfelinovim delom u celini i njegovim svetom ideja, i pritom rasvetli njegova poetička i naučna ishodišta, kao i prosvetiteljske forme mišljenja. Predstavljanje Orfelina u istorijskom kontekstu i pregled njegovog stvaralaštva zauzimaju prvi deo knjige, koji je obimom dosta manji u odnosu na druga dva, usmerena na svet ideja, odnosno umetnost i nauku, dok se u četvrtom i poslednjem delu Orfelin smešta u okvir prosvetiteljskog pokreta u srpskoj kulturi. Ovako koncipirana knjiga pruža širok kritičko-teorijski pogled na Orfelinov rad jer posmatra njegovo delo u procesu razvoja ideja, njihove razmene, asimilacije, dijaloga sa duhom vremena i tradicijom. Takvim pristupom postaje jasniji neobičan stvaralački put ovog pesnika, istoričara, bakroresca, kaligrafa, teologa, reformatora jezika, pisca školskih udžbenika, prevodioca, izdavača, pokretača prvog srpskog časopisa *Slavenoserbski magazin* (1768), autora prve monografije na srpskom jeziku o nekoj ličnosti *Žitija Petra Velikog* (1772), autora *Iskusnog podrumara* i *Večnog kalendara*, vlasnika najveće privatne biblioteke u Srba u osamnaestom veku i prvog srpskog knjižara. U pregledu Orfelinovih dela u ovoj knjizi čitaoci mogu videti izabrane digitalizovane izvorne tekstove i likovne radove, slike bakroreza, naslovnice njegovih udžbenika iz kaligrafije, zaglavlja, bordure, vinjete, ilustracije iz *Žitija Petra Velikog*, naslovnice njegovih izdanja bogoslovske literature, faksimile njegovih pisama, primere stilizovanih, dekorativnih slova...

Sistematski uvid u ukupno Orfelinovo delo autor dopunjuje poređenjem s idejnim stavovima njegovih savremenika, Dositeja Obradovića, Jovana Rajića, Pavla Julinca, Ge-

rasima Zelića, Aleksija Vezilića... Iz takve komparativne vizure još jače se ocrtava Orfelinov samosvojni duh – duh usamljenog prosvetćenog intelektualca, koji deluje gotovo kao samonikla pojava u prvom periodu razvoja srpskog građanstva i prosvetiteljstva u Južnoj Ugarskoj. Težnja ka samostalnom intelektualnom i stvaralačkom bivstvovanju i emancipaciji od sistema približava Orfelina modernoj slici nezavisnog intelektualca. Nikola Grdinić nam osvetljava tu Orfelinovu stranu ličnosti kao njegovu temeljnu osobinu koja ga je vodila dalje od „prevazilazećeg feudalnog načina mišljenja” i približavala savremenom konceptu intelektualne slobode. Jer upravo Orfelin u javni diskurs srpskog građanstva uvodi „niz novih pojmova, kao opšta ili društvena korist, čovekoljublje (filantropija), nekoristoljublje, dobročinstvo za opšti interes, enciklopedijsko obrazovanje, patriotizam, novi koncept vaspitanja i učenja, uvodi ideju novog tipa čoveka istovremeno građanina i hrišćanina, utemeljuje književni jezik svetovne kulture koji naziva 'slaveno-serbski' i zajedno sa njim novo pismo, geometrizovanu ćirilicu”.

Treba istaći da lik i delo Zaharije Orfelina prof. Grdinić ne posmatra mitopoetski – što je inače čest običaj u srpskoj književnoj historiografiji – ne gradi od njega i oko njega kult ličnosti, već ga objektivno sagledava u kontekstu istorijskih procesa i analizira njegovo delo i odlučujuću ulogu u adaptiranju prosvetiteljskih ideja u srpsku kulturu bez upliva glorifikujućih obrazaca mišljenja. Grdinić ukazuje na često pogrešne načine tumačenja Orfelina i razgrće oblak tendencioznog biografizma i subjektivističkog psihologizovanja, kao i nekritičkog podvođenja pisca pod opšte pojmove religijske i profane književnosti, baroka i rokoka, pa čak i klasicizma, te zaključuje da je Orfelin jedan od takvih pisaca koji se ne mogu objasniti prostim podvođenjem pod opštiji pojam: „Orfelin je prevashodno prosvetiteljski pisac, a prosvetiteljstvo nije period u književnom stvaralaštvu poput baroka i klasicizma, već razuđen filozofski pokret koji je uticao na umetničko, posebno književno stvaralaštvo.” Takođe ističe da beskrajna istraživanja geneze njegovih dela, odnosno istraživanja izvora, zapravo zamagljuju suštinu razvoja prosvetiteljstva u srpskoj kulturi. Grdinićeva studija sistematski raščistićava prostor oko imena Zaharije Orfelina kako bismo ga bolje razumeli i njegovo delo stavili u realne odnose prema nacionalnom i evropskom kontekstu osamnaestog stoleća, ali i prema našem vremenu danas: „Kada Orfelinovo delo posmatramo iz sadašnje perspektive on nam ne izgleda kao senzibilni medij u kome se pasivno preslikavaju svojstva vremena, kao stvaralac koji u sebi oličava njegov duh, čije delo je homologna struktura strukturi društvenih promena, već kao biće koje nakon što stvarnost spozna počinje misliti šta bi tu trebalo činiti, šta menjati ili dodati; koja tu stvarnost vidi kao elemente iz kojih se gradi druga stvarnost, koja se zamišlja, projektuje i nastoji izgraditi.”

Kao progresivistički jezički i vizuelni stvaralac koji je stvarao na fonu prosvetiteljsko-klasicističke i barokne kulture i u mnogo čemu bio prvi u srpskoj kulturi, Orfelin je ostavio iza sebe slojevito delo koje je bilo glas sasvim novog vremena. Iako je njegov fizički lik i dalje nepoznat (Grdinić nas još jednom podseća da figura pisara iz Orfelinove *Kaligrafije* ne predstavlja njegov autoportret, reč je o tipskoj ilustraciji pisara koju je on preuzeo iz Felbigerovog udžbenika kaligrafije za nemačke škole), a njegovo duhovno i

kreativno biće zagonetno u svojoj kompleksnosti i protivurečnostima, ta okolnost ne bi trebalo da bude sporna za njegovo tumačenje i vrednovanje. Sporna su učitavanja. U odbrani od učitavanja, Grdinić nas svojim celovitim uvidom u sve oblasti Orfelinovog delovanja poziva na *dočitavanje* Orfelina, ne u smislu impresionističkog ili interpretativnog dočitavanja, već u smislu novih, kritičkih čitanja njegovog dela saobrazno novim saznanjima i razumevanju razlike između „činjenica” i „vizija”.